

MATRIKULA BRATOVŠTINE PRESVETOG SAKRAMENTA U ZADRU IZ 16. STOLJEĆA

Zdenko DUNDOVIĆ
Elvis RAŽOV
Teološko-katehetski odjel Sveučilišta u Zadru
Zadar, Hrvatska

UDK: 272-774-46(497.5 Zadar)
DOI: 10.21857/y6zolbrxkm
Izvorni znanstveni rad
Prihvaćeno: 29. svibnja 2020.

U radu se razmatra matrikula Bratovštine Presvetog Sakramenta u Zadru. Ta bratovština utemeljena je početkom 16. stoljeća. Sjedište joj je bilo u zadarskoj prvostolnici sv. Stošije. Matrikula bratovštine izložena je u Stalnoj izložbi crkvene umjetnosti (SICU) u sklopu Samostana benediktinki sv. Marije u Zadru. Na temelju kapitula i ostalih dokumenata zapisanih u matrikuli bratovštine u radu je razmotren povijesni prikaz štovanja Tijela Kristova u zadarskoj katedrali, na oltaru Presvetog Sakramenta te u samom gradu. Uz to, analizirani su ustrojstvo, djelovanje i ekonomska politika bratovštine. U skladu s postulatima moderne egdotike objavljen je prijepis temeljnih kapitula matrikule.

Cljučne riječi: matrikula, Bratovština Presvetog Sakramenta, Zadar, katedrala sv. Stošije, euharistija, 16. stoljeće.

UVOD

Počevši od srednjeg vijeka, bratovštine su činile bitnu sastavnicu društvenih aktivnosti unutar dalmatinskih komuna. Hrvatska historiografija posljednjih desetljeća bogatija je za znatan broj znanstvenih radova o utemeljenju, djelovanju i sociološkim odlikama bratovština. Unutar toga znanstvenog korpusa značajan dio čine radovi o bratovštinama posvećenima štovanju Presvete Euharistije, euharistijskom klanjanju i značenju svetkovine Presvetog Tijela i Krvi Kristove.¹

¹ Vidi primjerice: Grozdana FRANOV-ŽIVKOVIĆ, Ivica VIGATO, Svakodnevni život Vlašića na otoku Pagu na osnovi zapisa iz glagoljskog kvaterana bratovštine sv. Jerolima/sv. Sakramenta i ostalih glagoljskih rukopisa, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, sv. 61, Zadar, 2019., 327 – 360; Zdenko DUNDOVIĆ, Marijana MOHORIĆ, Bratovština 40-satnog klanjanja u Zadru i njezina matrikula (16. – 17. stoljeće), *Croatica Christiana periodica*, vol. 43, br. 84., Zagreb, 2019., 39 – 55; Ivica HULJEV, Kvarantore: jučer, danas, sutra, *Prilozi povijesti otoka Hvara*, vol. 13, br. 1, Hvar, 2017., 125 – 137; Meri KUNČIĆ, Dalmatinski patricijat i socijalno kršćanstvo. O srednjovjekovnim rapskim hospitalima s posebnim osvrtom na hospital Tijela Kristova i njegova utemeljiteljca Petra de Zaro, *Croatica Christiana periodica*, vol. 40, br. 77, Zagreb, 2016., 25 – 76; Arsen DUPLANČIĆ, Preinake glavnog oltara splitske katedrale u XVII. stoljeću, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, vol. 43, br. 1, Split, 2016., 303 – 334; Milan IVANIŠEVIĆ, Pravila Bratovštine Presvetoga Otajstva u Klisu, *Tusculum*, vol. 8, br. 1, Solin, 2015., 153 – 161; Juraj BATELJA, *Zadarska trilogija*, knj. 2, *Povijesne crtice o Zadarskoj nadbiskupiji u prvoj polovici 20. stoljeća: i euharistijski kongresi u Preku (1925.) i*

Euharistija je od početaka Crkve u središtu njezina bogoštovlja.² Nauk Katoličke crkve euharistiju drži temeljnim sakramentom, štoviše izvorištem svih ostalih sakramenata. Cjelokupni liturgijski život Crkve odvija se oko euharistije i vodi k euharistiji. Ne čudi stoga što euharistija ostvaruje i očituje temeljno zajedništvo članova Crkve, kako onih posvećenih službenika tako i vjernika laika. Euharistijska teologija od 9. stoljeća usmjeravala je pozornost na teologiju prisutnosti odnosno stvarnu prisutnost Isusa Krista pod euharistijskim prilikama, što je kasnije rezultiralo pojačanim naglascima za potrebom euharistijskog klanjanja, novog vida euharistijske pobožnosti. Uvođenjem svetkovine Presvetog Tijela i Krvi Kristove (Tijelovo) u 13. stoljeću i razvojem euharistijskih procesija intenzivirao se upliv vjernika u euharistijskoj pobožnosti.³ Paralelno s razvojem euharistijske pobožnosti nastajali su na europskom tlu prosjački redovi (franjevci i dominikanci) čiji su redovnici u kasnijim stoljećima bili vatreni promicatelji štovanja Presvetog Oltarskog Sakramenta.⁴ Ujedno, postupno su se razvijale teološko-filozofske rasprave o Kristovoj stvarnoj prisutnosti u sakramentu euharistije upravo unutar redovničkih teoloških krugova.⁵ Ipak, okosnicu euharistijske pobožnosti činili su javni iskazi štovanja Kristove prisutnosti u sakramentu euharistije od strane svećenstva i vjernika laika u vidu klanjanja unutar crkvenih prostora ili procesija gradskim ulicama. U tom smislu nužno

Benkovcu (1938.), Zagreb: Zadarska nadbiskupija, 2014., 55 – 72; Željko CETINA, Ante TEKLIĆ, Bratovština Presvetog Sakramenta u Rovinju: od sredine XV. do početka XIX. stoljeća, *Acta Histriae*, god. 20, br. 1-2, Koper, 2012., 1 – 24; Marinko MIKELIĆ, *Bratovština Presvetog Oltarskog Sakramenta u Vranjicu*, Split, 2009.; Nataša BAJIĆ-ŽARKO, Statut bratovštine sv. Sakramenta i pripadajućih bratovština sv. Duha i Blažene Djevice Marije od Dobrića u Splitu 1839. godine, *Građa i prilozi za povijest Dalmacije*, vol. 21, br. 21, Split, 2006., 7 – 30; Alojz ŠTOKOVIĆ, Statut bratovštine Presvetog Sakramenta iz Umaga (1555. g.), *Vjesnik Istarskog arhiva*, vol. 4-5, br. (1994. – 1995.), Pazin, 1998., 129 – 151; Mladen DOMAZET, Prilog proučavanju kaštelanskih bratovština od 16. do početka 19. stoljeća, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, vol. 26, br. 1, Zagreb, 1993., 275 – 282; Ivan Marijan ČAGALJ, Matrikula Bratovštine sv. Sakramenta u župi Klis, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, vol. 22, br. 1, Split, 1980., 208 – 217; Ivan OSTOJIĆ, Stara bratovština presvetog Tijela Kristova u Splitu, *Bogoslovska smotra*, vol. 45, br. 4, Zagreb, 1975., 479 – 488; I. OSTOJIĆ, Stara bratovština Presvetog Tijela Kristova u Splitu, *Bogoslovska smotra*, vol. 46, br. 3, Zagreb, 1976., 310 – 323.

² Usp. Marin ŠKARICA, Štovanje euharistije izvan mise od prvih stoljeća do uključivo Drugoga vatikanskog sabora, *Crkva u svijetu*, sv. 36, br. 3, Split, 2001., 309.

³ Usp. M. ŠKARICA, Štovanje euharistije, 314 – 315.

⁴ Usp. Mario SENSI, Culto eucaristico fuori della messa, u: *Il Corpus Domini. Teologia, antropologia e politica*, ur. Laura Andreani, Agostino Paravicini Bagliani, Firenze, 2015., 128 – 129; Irena BENYOVSKY, Mendicants and Dalmatian Towns in the Middle Ages, *Povijesni prilozi*, vol. 15, br. 15, Zagreb, 1996., 241 – 260.

⁵ O tome više kod: David BURR, *Eucharistic Presence and Conversion in Late Thirteenth-Century Franciscan Thought*, Philadelphia, 1984.

je percipirati važnost i pojavnu učestalost bratovština usmjerenih štovanju Presvetog Sakramenta u 15. stoljeću, a napose od 16. stoljeća, kada je papa Pavao III. (1534. – 1549.) preporučio njihovo osnivanje, a konačno osnivanje u svim biskupijama naložio Pio V. (1566. – 1572.) apostolskom konstitucijom *Ex debito* od 6. listopada 1571. godine.⁶

KRATAK PRIKAZ MATRIKULE BRATOVŠTINE PRESVETOG SAKRAMENTA U ZADRU

Matrikula Bratovštine Presvetog Sakramenta u Zadru danas je pohranjena u Stalnoj izložbi crkvene umjetnosti u Zadru, u sklopu Samostana benediktinki sv. Marije.⁷ Dimenzije matrikule su cca 30 cm × 20 cm, a sadrži 35 paginiranih folija od pergamene (velin). Tvrde korice matrikule uvezane su u crveni baršun, a okovane su pozlaćenim srebrnim ornamentima. Prednje korice resi reljefni prikaz Krista Uskrsloga, a stražnje Bogorodica s Djetetom na tronu također izvedena u reljefnoj tehnici. Na zaštitnom staklu iza kojega je izložena matrikula u muzeju SICU u Zadru zapisano je da okovi korica za matrikulu Bratovštine Presvetog Sakramenta datiraju u 16. stoljeće. Nije poznato tko je izradio okove za korice, ali je vjerojatno ponikao iz jedne od zadarskih zlatarskih radionica.⁸ Matrikula je opremljena s četiri raskošno ukrašene metalne spojnice, po jedna spojnica nalazi se na gornjem i donjem dijelu matrikule, a dvije spojnice štite uvezani knjižni blok. Matrikula je pisana talijanskim jezikom (dijalekt veneto), vrlo čitljivom latinicom. Tekst je unošen pretežito crnom, a ponegdje i crvenom tintom (primjerice, kod naslova kapitula). U rukopisu se nalazi pet pečata. Tekst matrikule datira u 18. stoljeće (1759.). Naime, zbog oštećenja matrikule iz 16. stoljeća, uslijed nečitkosti pojedinih slova i truljenja stranica, pristupilo se vjernom prijepisu originalnog teksta matrikule, čiju su autentičnost potvrdile crkvene i državne vlasti odnosno kancelari zadarskog nadbiskupa i kneza.⁹ Posao prijepisa matrikule povjeren je prepisivaču starih spisa, arhivaru i bibliotekaru

⁶ Z. DUNDOVIĆ, M. MOHORIĆ, Bratovština 40-satnog klanjanja, 41.

⁷ Pri daljnjem citiranju matrikule rabi se izvor: Stalna izložba crkvene umjetnosti (dalje: SICU), Matrikula Bratovštine Presvetog Sakramenta u Zadru (dalje: *Matrikula*). Koristim prigodu zahvaliti redovnicama ženskog benediktinskog Samostana sv. Marije u Zadru na strpljenju i pomoći pri snimanju matrikule u Stalnoj izložbi crkvene umjetnosti u Zadru.

⁸ Pored matrikule Bratovštine Presvetog Sakramenta, koju se ovdje razmatra, u muzeju SICU izložena je raskošno opremljena matrikula Bratovštine svećenika, ukrašena likovima sv. Stjepana i Bogorodice s Djetetom, rad zadarskog zlatara Stefana Venzona iz 1588. godine. Usp. Bojan GOJA, Novi podaci o zlataru Stefanu Piazzi, *Ars Adriatica*, br. 1, Zadar, 2011., 152.

⁹ SICU, *Matrikula*, fol. 34r.

SLIKA 1. Prednje korice matrikule Bratovštine Presvetog Sakramenta u Zadru (foto Z. Dundović)

Ignaciju Dominiku Frauenbergeru, koji je u matrikuli zapisao vlastitom rukom: *Ab Ignatio Dominico Bersich, alias Frauenberger repristinata*.¹⁰ Matrikula sadrži 12 temeljnih kapitula utvrđenih 12. ožujka 1505. godine, koji se protežu od f. 1 do f. 12, te 17 reformiranih kapitula iz 1547. godine, na intervenciju zadarskog kneza Giacoma Antonija Mora, koji se protežu od f. 14 do f. 21. Ti su kapituli dijelom nepotpuni, što se može pripisati oštećenosti ili nečitkosti originalne matrikule. Frauenberger je pri prijepisu matrikule na mjestima riječi u tekstu koje nije uspio razriješiti ostavio upražnjena mjesta na foliji.

¹⁰ SICU, *Matrikula*, fol. 33v. Igancije Dominik Frauenberger (negdje u Češkoj, 27. VII. 1712. – Zadar, 14. VIII. 1791.). Različito navođenje njegova prezimena odnosno nadimka Berčić u literaturi (Bersić, Brčić Traunberger, Frauenberger prozvani Brčić) stvorilo je popriličnu zbrku, no danas je prihvaćen oblik Frauenberger. U matici umrlih Župe sv. Stošije u Zadru upisan je kao *Domenico Bersich*, a navedeno je da je umro u kući braće Fanfogna u Zadru u 81. godini života. Ako je taj podatak točan, to bi značilo da je Frauenberger rođen 1710. godine. Usp. Nikša Lučić, Frauenberger, Domenico Ignazio, *Hrvatski biografski leksikon*, <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=6379>, posjećeno 17. 2. 2020.; HR-AZDN-43, Zbirka matičnih knjiga i parica matičnih knjiga Zadarske nadbiskupije, *Zadar – Sv. Stošija (matične knjige) 1569./1940., Obituum XII. (1786 – 1810)*, fol. 36v.

SLIKA 2. Stražnje korice matrikule Bratovštine Presvetog Sakramenta u Zadru (foto Z. Dundović)

POČETAK DJELOVANJA BRATOVŠTINE PRESVETOG SAKRAMENTA U ZADRU

Bratovština Presvetog Sakramenta u zadarskoj katedrali sv. Stošije utemeljena je 12. ožujka 1505. godine.¹¹ Poticaj osnutku bratovštine dao je franjevac Cherubino Vulastio iz Firence.¹² Naime, fra Cherubino je 1505. godine u Zadru predvodio korizmene propovijedi u crkvi sv. Mihovila, uz brojnu nazočnost svećenstva, redovništva i puka.¹³ Po završetku korizmenih propovijedi fra Cherubino zatražio je dopuštenje crkvenih i svjetovnih vlasti u Zadru za osnivanje bratovštine Presvetog Sakramenta, što je u konačnici

¹¹ Podatak su također naveli: Carlo FEDERICO BIANCHI, *Zara Cristiana I*, Zara, 1877., 485; Vladislav CVITANOVIĆ, Bratovštine grada Zadra, u: *Zadar Zbornik*, ur. Jakša Ravlić, Zagreb, 1964., 466.

¹² Fra Cherubino Vulastio pripadao je redu franjevaca opservanata u Firenci. Bio je vrstan teolog i promicatelj euharistijske pobožnosti koncem 15. i početkom 16. stoljeća. Pisac je nekoliko teološko-praktičnih djela. Usp. Lucas WADDING, *Scriptores Ordinis Minorum*, Roma, 1906., 62.

¹³ SICU, *Matrikula*, fol. 1r-v. Usp. C. F. BIANCHI, *Zara Cristiana I*, 485 – 486.

odobreno.¹⁴ Prema svjedočanstvu zapisanom u matrikuli na dan sv. Jurja 1505. godine, u svečanoj je euharistijskoj procesiji ulicama grada sudjelovalo 8000 Zadrana, s upaljenim svijećama u rukama, a Presveti Sakrament nosio je ninski biskup Juraj Divnić (1475. – 1530.)¹⁵, koji je zbog zagađenosti zraka u Ninu, a prema izričitom dopuštenju pape Inocenta VIII. (1484. – 1492.), od 10. travnja 1486. godine uglavnom boravio u Zadru.¹⁶ Bio je to svečani trenutak utemeljenja Bratovštine Presvetog Sakramenta u zadarskoj prvostolnici sv. Stošije. Uz to, prema Bianchiju, taj je događaj u smislu kršćanske ljubavi pridonio pomirenju između građana, plemića i osoba iz crkvenog staleža u gradu.¹⁷ U matrikuli je zapisano da su kanonici Zadarskog kaptola bratovštini ustupili na korištenje oltar Tijela Kristova u katedrali kako bi ona mogla dostojanstveno častiti Presveti Oltarski Sakrament.¹⁸ Nedugo potom osnovana je u Zadru još jedna bratovština posvećena štovanju Presvetog Sakramenta, koja je prvotno imala sjedište u crkvi sv. Marije Velike, a kasnije je preselila u crkvu sv. Stjepana odnosno današnju crkvu sv. Šimuna Pravednika. O njezinoj matrikuli izvijestio je povjesničar Vitaliano Brunelli u listu *Il Dalmata* 1885. godine.¹⁹ Do uspostave Bratovštine Presvetog Sakramenta u crkvi sv. Marije Velike (tada nazivane i crkvom sv. Šimuna jer se u njoj od 14. stoljeća čuvala škrinja sa svetčevim tijelom).²⁰ Bratovština Presvetog Sakramenta u zadarskoj katedrali odabirala je svakog mjeseca po desetoricu muških i pet ženskih članova koji su vodili brigu o oltaru Presvetog Sakramenta u toj crkvi, a njihova su se imena izvlačila iz burse.²¹ Ipak, razvidno je da je Bratovština Presvetog Sakramenta u zadarskoj katedrali imala prvenstvo u smislu organizacije euharistijskih pobožnosti i procesija na razini grada u odnosu na bratovštinu u crkvi sv. Šimuna, koja je štovala Presveti Sakrament isključivo na svom oltaru.²²

¹⁴ Dopuštenje crkvenih vlasti izdao je u ime odsutnog zadarskog nadbiskupa Ivana Cipika iz Trogira (1504. – 1505.) zadarski arhiđakon Stefano Cortese, a u ime mletačkih vlasti zadarski knez Jeronim Barbaro i zadarski kapetan Bartolomej Marini. SICU, *Matrikula*, fol. 1v.

¹⁵ O biskupu Jurju Divniću postoje mnogi zapisi u historiografiji. Ovdje se upućuje na rad: Petar RUNJE, Aktivnost Jurja Divnića, ninskoga biskupa, Kožičićeva suvremenika (oko 1440. – 1530.), *Zbornik radova o Šimunu Kožičiću Benji*, ur. Anica Nazor, Zagreb, 1991., 185 – 209.

¹⁶ O ninskome biskupu Jurju Divniću vidi više kod: Zvezdan STRIKA, „*Catalogus episcoporum Ecclesiae Nonensis*“ zadarskog kanonika Ivana A. Gurata, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, sv. 49, Zadar, 2007., 134 – 136.

¹⁷ C. F. BIANCHI, *Zara Cristiana I*, 486.

¹⁸ SICU, *Matrikula*, fol. 1v-2r.

¹⁹ V. CVITANOVIĆ, Bratovštine grada Zadra, 466 – 467.

²⁰ O toj crkvi vidi kod: Pavaša VEŽIĆ, Crkva svete Marije Velike u Zadru, *Diadora*, br. 8, Zadar, 1975., 119 – 140; Bojan GOJA, Prilog poznavanju izgradnje nedovršene Crkve sv. Šimuna u Zadru, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, br. 32, Zagreb, 2008., 99 – 106.

²¹ SICU, *Matrikula*, fol. 7v-8r.

²² SICU, *Matrikula*, fol. 2v. Usp. Confraternita del ss. Sacramento in s. Simeone, *Il Dalmata*, br. 59, 4. 8. 1885.; C. F. BIANCHI, *Zara Cristiana I*, 489.

Za svaku od navedenih crkava bratovština je jednom mjesečno izabirala po desetoricu bratima i pet ženskih članica, a služba im se sastojala u nošenju svijeca pred Presvetim Oltarskim Sakramentom, kada je crkveni službenik pohodio bolesnike u gradu. Ujedno su vodili brigu o bratovštinskim oltarima u katedralnoj crkvi i onoj sv. Šimuna. Izbor se obavljao na koncu svete mise izvlačenjem ceduljica s imenima bratima i sestara iz bursi. Za tu potrebu bratovština je posjedovala šest bursi za izbor muških članova, a četiri burse za izbor ženskih članova. Burse su se dijelile na izborne (*della tratta*) i izlazne (*della uscita*). Tijekom izvlačenja izbornu bursu držao je u rukama đakon, a izlaznu bursu subđakon. Svećenik, koji je predvodio misno slavlje, izvlačio je iz izborne burse ceduljicu s imenima, glasno bi pročitao ime izabranog službenika za pratnju Presvetog Oltarskog Sakramenta i ceduljicu nakon toga ubacio u izlaznu bursu. Najprije se izabiralo službenike za katedralnu crkvu sv. Stošije, a potom za crkvu sv. Šimuna. Prva dva izvučena imena iz izborne burse za muškarce u katedralnoj crkvi ujedno su bila izabrana za prokure, a treći prokurator bio bi onaj član čije je ime prvo bilo izvučeno iz izborne burse za crkvu sv. Šimuna. Sljedećeg mjeseca izbor prokuratora obavljao se na isti način, ali s tom razlikom da su tada izabirana dvojica prokuratora iz izborne burse crkve sv. Šimuna. Proces se naizmjenice ponavljao iz mjeseca u mjesec. Imena izabranih prokuratora stajala su, za vrijeme trajanja njihove službe, pored oltara Tijela Kristova u obje crkve. Slično se izabiralo i pet ženskih članica bratovštine za potrebe pratnje pri pohodu bolesnika, napose za obje crkve. Ako je netko od pratitelja bio spriječen u službi, morao je pronaći adekvatnu zamjenu. Isto je vrijedilo i za ženske članice, s tom razlikom da su one mogle na svoje mjesto postaviti kakvu staricu, a uvijek s ciljem da Tijelo Kristovo bude dolično štovano.²³

USTROJSTVO UPRAVNOG TIJELA BRATOVŠTINE

Prvotnih 12 kapitula, koje je po svemu sudeći sastavio fra Cherubino Vulastio iz Firence 1505. godine, ukazuju na specifičnosti bratovštine. Iz teksta matrikule razvidno je da je narav bratovštine zamišljena u vidu živog svjedočanstva kršćanske ljubavi među braćom. To se napose očituje u odredbi iz koje je jasno da su ženske članice imale jednaka zaduženja kao i muškarci, što je zabilježeno u nekim bratovštinama dalmatinskih komuna.²⁴

²³ Usp. SICU, *Matrikula*, fol. 7r-8v.

²⁴ Vidi rad: Vilma PEZELJ, Žene u bratovštinama srednjovjekovnih dalmatinskih gradova, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, god. 47, br. 1, Split, 2010., 155 – 173.

Jednako, prvotnim kapitulima nisu određene klasične strukture upravnog tijela bratovštine poput gastalda, degana i sl., što je bilo uobičajeno obilježje bratovština u dalmatinskim komunama. Čini se da je fra Cherubino zamislio bratovštinu kao mjesto bratskog zajedništva, a na čelu joj je bio zadarski nadbiskup (kao pastir katedralne crkve) s 20 članova Vijeća (*Consiglio*), a među bratimima biralo se tek tri prokuratora. Najvjerojatnije je firentinski franjevac djelovanje zadarske bratovštine osmislio na tragu duhovnosti koja se prakticirala u njegovu rodnom gradu, sa svojim vlastitostima koje su bile uvjetovane društvenim razlikama i razmiricama tijekom 15. i 16. stoljeća u Firenci.²⁵ Međutim, ubrzo nakon utemeljenja bratovštine, 1547. godine, zadarski knez Giacomo Antonio Moro dao je reformirati statute Bratovštine Presvetog Sakramenta i uskladiti ih s mletačkim zakonodavstvom, što je posljedica težnje mletačkih vlasti za kontrolom bratovština u Dalmaciji osobito tijekom 16. stoljeća.²⁶ Naime, nerijetko se u znanstvenim raspravama navodi da je papa Urban IV. (1261. – 1264.) ustanovio svetkovinu Presvetog Tijela i Krvi Kristove kao instrument podvrgavanja svjetovne vlasti duhovnoj.²⁷ No, gledano kroz optiku turbulentnih crkveno-političkih događanja tijekom 13. stoljeća,²⁸ isti zaključak može se primijeniti na svjetovne vlasti, napose Mletačku Republiku.²⁹ Ne ulazeći u podrobniju raspravu o tom pitanju, nužno je naglasiti da se iz samog teksta bule *Transiturus de hoc mundo* pape Urbana IV. od 11. kolovoza 1264. godine nikako ne može izvući zaključak o politizaciji svetkovine Presvetog Tijela i Krvi Kristove, jer je bula utemeljena na teološkim promišljanjima i potrebi da se naglasi stvarna Kristova prisutnost u euharistiji pod prilikama kruha i vina,³⁰ što je velikim dijelom bilo povezano s mističnim viđenjima sv. Julijane iz Mont-Cornillon, odnosno iz Liègea (1193. – 1258.),³¹

²⁵ O tome vidi više kod: Maria Pia PAOLI, *Spiritualità e devozione a Firenze tra Cinquecento e Seicento*, u: *Puro, semplice e natural nell'arte a Firenze tra Cinque e Seicento*, ur. Alessandra Giannotti, Claudio Pizzorusso, Firenze, 2014., 109 – 123.

²⁶ Usp. V. PEZELJ, *Žene u bratovštinama*, 164 – 165.

²⁷ Vidi primjerice rad: Claudio BERNARDI, *Tra Cesare e Dio. Il Corpus Domini delle repubbliche di Genova e Venezia (secc. XVI-XVII)*, u: *Images, cultes, liturgies. Les connotations politiques du message religieux*, ur. Paola Ventrone, Laura Gaffuri, Sorbonne, 2014., 273 – 292.

²⁸ Usp. Hubert JEDIN, *Povijest Crkve*, sv. 3/II, Zagreb, 1993., 220 – 264.

²⁹ Usp. Gherardo ORTHALI, Giorgio CRACCO, Gaetano COZZI, Michael KNAPTON, *Povijest Venecije*, sv. I, Zagreb, 2007., 526 – 527.

³⁰ Tekst bule vidi na poveznici: <http://www.vatican.va/content/urbanus-iv/la/documents/bulla-transiturus-de-mundo-11-aug-1264.html>, posjećeno 23. srpnja 2020.

³¹ O tome opširnije kod: Charles CASPERS, *The Original Place and Meaning of Corpus Christi in the Liturgical Year, Il Corpus Domini. Teologia, antropologia e politica* (ur. Laura Andreani, Agostino Paravicini Bagliani), Firenze, 2015., 171 – 185.

a zbog čega je papa Urban IV. protegao slavljenje svetkovine Presvetog Tijela i Krvi Kristove na cijelu Katoličku crkvu. Mletačka je Republika u kontekstu stalnih napetosti sa Svetom Stolicom, odnosno rimskim papom, ljubomorno branila prvenstveno vlastite gospodarske i zakonodavstvene interese (*Ragion di Stato*), čemu je ona podlagala i javna liturgijska slavlja, što se preslikalo na područje prekomorskih stečevina.³² To je mletačkim državnim vlastima bilo važno i u pogledu nadzora nad djelovanjem bratovština koje su akumulirale znatna novčana sredstva i posjede te okupljale oko sebe brojno članstvo. Tako je bilo i s Bratovštinom Presvetog Sakramenta u zadarskoj katedrali koja je stjecala znatna materijalna dobra, a vrhunac gospodarske moći ostvarila je u prvoj polovici 18. stoljeća.³³ Prema Bianchiju, bratovština je mudro upravljala приходima, a okosnicu temeljnog kapitala činili su doprinosi članova, milostinja, oporučne ostavštine u novcu i vosku u korist oltara Tijela Kristova, koji su na godišnjoj razini dosegali oko 320 fiorina. Uz to, oltar bratovštine u zadarskoj katedrali posjedovao je bogatu srebrninu i raskošni namještaj, poput raskošno opremljenog pozlaćenog baldahina koji se nosio u procesijama.³⁴ U 18. stoljeću (1725. godine) zabilježeno je da je posjedovala bogat posjed u Kornatima, s kojega je godišnje podizala 1425 lira.³⁵

Nadalje, Venecija je uvijek nastupala oprezno i s nepovjerenjem prema bilo kakvom obliku javnih okupljanja u Zadru i ostalim dalmatinskim komunama. Stoga je razumljivo da mletački predstavnik vlasti nije mogao stajati postrance kada je bila u pitanju bratovština s brojnim članstvom, poput Bratovštine Presvetog Sakramenta, čiji su korpus činili i brojni gradski uglednici. Zadarski knez Moro reformu statuta doduše nije provodio sam. O tom poslu angažirao je zadarskog kanonika dr. Ivana Čimelića (*Giovanni Cimeleo dottore*), kavaljera dr. Ivana Rosu i doktora obaju pravu (kanonskog i civilnog) Francesca Fumata. Njima je dana sloboda da *stare statute i odredbe mijenjaju, ispravljaju, dopune i nanovo uspostave*.³⁶ Nakon 1547. godine upravno tijelo činila su 30-orica konzervatora, po 10 iz redova svećenstva, plemstva i građanstva. Takva konstelacija upravne strukture Bratovštine Presvetog Sakramenta u Zadru od strane mletačkih vlasti otvara prostor pretpostavci da je ona mogla imati za

³² O mletačko-rimskim odnosima vidi više kod: Nikša VAREZIĆ, *Dosta je reći u Rimu da bi se reklo čitavom svijetu. Dubrovačka Republika i Sveta Stolica tijekom 16. i 17. stoljeća*, Zagreb-Dubrovnik, 2018., 53 – 58.

³³ Usp. V. CVITANOVIĆ, *Bratovštine grada Zadra*, 466 – 467.

³⁴ C. F. BIANCHI, *Zara Cristiana I*, 486.

³⁵ V. CVITANOVIĆ, *Bratovštine grada Zadra*, 466.

³⁶ SICU, *Matrikula*, fol. 14r-v.

cilj, osim religijskih poveznica, i ublažavanje napetosti između elita unutar gradskih bedema tijekom 16. stoljeća.³⁷

Iz redova 30-orice konzervatora odabiralo se trojicu prisjednika (*presidenti*), po jednoga iz svakog od navedenih staleža. Određeno je da Bratovština mora imati pisara i dvojicu službenika (*officiali*).³⁸ Tridesetorica konzervatora birala su se na rok od pet godina. U slučaju smrti pojedinog konzervatora preostali bi na njegovo mjesto birali drugoga, iz njegova staleža (svećenstvo, plemstvo ili građanstvo), s uvjetom da se za pravilan izbor balotažom morao okupiti kvorum od najmanje 20 konzervatora. Skupština Bratovštine održavala se u katedralnoj sakristiji, uvijek uz nazočnost kneževa kancelara.³⁹ Kandidat s najviše osvojenih glasova zauzima bi mjesto umrloga.⁴⁰ Kandidate na mjesto trojice prisjednika predlagali su konzervatori, isključivo iz svojih redova. Služba im je trajala godinu dana. Njihov izbor obavljao se balotažom svake godine na dan 30. svibnja.⁴¹ Izbor pisara i dvojice službenika također je spadao na konzervatore, a trajanje njihove službe i visina plaće ovisili su o volji konzervatora. Ako bi bilo koji član upravnih tijela Bratovštine bio odsutan više od godine dana, više nije mogao biti predlagan odnosno izabran na bilo koju službu.⁴² Dužnost trojice prisjednika bila je čuvati ključeve bratovštinske blagajne. Blagajna se zaključavala s tri ključa. U njoj se čuvao novac, srebrnina i druge vrijednosti u posjedu Bratovštine.⁴³ Prisjednici su od službenika preuzimali nedjeljnu milostinju i deponirali je u blagajnu. Novac nisu mogli trošiti bez suglasnosti 30-orice konzervatora. Na koncu službe morali su pisaru položiti uredno vođene računske knjige.⁴⁴ Pisar je vodio dvije knjige: jednu s popisom članova Bratovštine, a drugu s imenima članova upravnog tijela. Uz to, bio je dužan marljivo bilježiti sve bratovštinske dokumente, kao i prihode i rashode Bratovštine. O tom poslu polagao je račun konzervatorima i prisjednicima.⁴⁵ Dvojica izabranih službenika bili su dužni na crkvene blagdane i nedjeljom prikupljati milostinju u katedralnoj crkvi, s malim kasicama koje

³⁷ O razmiricama gradskih elita u Zadru u 16. stoljeću vidi više kod: Tomislav RAUKAR, Ivo PETRICIOLI, Franjo ŠVELEC, Šime PERIČIĆ, *Zadar pod mletačkom upravom 1409-1797*, Zadar, 1987., 268 – 271.

³⁸ SICU, *Matrikula*, fol. 15r.

³⁹ SICU, *Matrikula*, fol. 18v-19r.

⁴⁰ SICU, *Matrikula*, fol. 15r-v.

⁴¹ SICU, *Matrikula*, fol. 16r.

⁴² SICU, *Matrikula*, fol. 16v.

⁴³ SICU, *Matrikula*, fol. 19r.

⁴⁴ SICU, *Matrikula*, fol. 17v.

⁴⁵ SICU, *Matrikula*, fol. 18r.

su bile zaključane. Brinuli su o svijećnjacima i svijećama koje su se rabile u pratnji Presvetog Sakramenta, kada se pričest nosila bolesnicima.⁴⁶

Uobičajena praksa u bratovštinama bila je redovito čitanje matrikule kako bi članovi stalno bili upućeni u svoja prava i obveze.⁴⁷ U matrikuli Bratovštine Presvetog Sakramenta u zadarskoj katedrali jasno je naznačeno da se jednom na godinu na prvi četvrtak u mjesecu ožujku čita matrikula *na talijanskom, kao i na hrvatskom jeziku (si in italian come in schiavo)*.⁴⁸ Ni jedan kapitul matrikule nije se mogao mijenjati ili poništiti bez Vijeća Dvadesetorice (*Consiglio de XX*).⁴⁹ Ipak, neizvršavanje smjernica određenih kapitulima matrikule nije se percipiralo kao *smrtni grijeh (peccato mortal)* za članove bratovštine, osim u onim slučajevima određenima crkvenim zakonom.⁵⁰ No, spomen *smrtnog grijeha* povezan s (ne)marnim izvršavanjem preuzetih obveza u bratovštini pokazuje razinu odgovornosti koja se očekivala od članova bratovštine, a ujedno se može protumačiti i generiranjem straha od vječne osude, što je bilo duboko usađeno u mentalitet srednjovjekovnog čovjeka, a nije u potpunosti iščezlo ni tijekom 16. stoljeća.

ŠTOVANJE EUHARISTIJE – TEMELJNI CILJ BRATOVŠTINE

Razvidno je iz prvotnih kapitula da je temeljni cilj Bratovštine bilo štovanje Euharistije. U tome smislu određeno je da pred oltarom Presvetog Sakramenta u zadarskoj katedrali moraju danju i noću biti upaljene uljane svjetiljke. Tijekom dana moralo je gorjeti na oltaru pet uljanica, *na spomen pet rana Kristovih*, a tijekom noći dvije ili najmanje jedna.⁵¹ Za tu potrebu bilo je određeno da po jedan svećenik i laik iz Bratovštine mogu slobodno prikupljati ulje u zadarskom okružju.⁵² Spomen pet rana Kristovih pokazuje da se tijekom razmatranog razdoblja u teološkome smislu naglašavao žrtveni karakter Euharistije, a pobožnost pet rana Kristovih, kao i razmatranje Kristove muke, činili su dio

⁴⁶ SICU, *Matrikula*, fol. 18v-19r.

⁴⁷ Nužno je uzeti u obzir da se nije čitala cijela matrikula, već samo njezin početak, odnosno pravila (kapituli).

⁴⁸ U 12. kapitulju stoji *na latinskom i materinjem jeziku (o in latino, o in lingua materna)*. SICU, *Matrikula*, fol. 11v.

⁴⁹ SICU, *Matrikula*, fol. 11r.

⁵⁰ SICU, *Matrikula*, fol. 11v.

⁵¹ SICU, *Matrikula*, fol. 3r.

⁵² SICU, *Matrikula*, fol. 3v.

duhovne tradicije fra Cherubinova rodnog grada Firenze,⁵³ ali i franjevačkog reda,⁵⁴ što je on zasigurno prenio na kapitule zadarske Bratovštine. Nadalje, radi dostojanstvenog štovanja Presvetog Sakramenta određeno je da se svakog prvog četvrtka u mjesecu na istoimenom oltaru u zadarskoj katedrali slavi svečana sv. misa na čast Presvetom Tijelu Kristovu, uz sudjelovanje jednog đakona i subđakona. Misu je trebao predslaviti rektor katedrale, a po potrebi jedan franjevac ili dominikanac, a misna nakana bila je za žive i mrtve članove Bratovštine, kao i za preminule članove franjevačkog i dominikanskog reda. Određeno je da se zvonjavom dvaju zvona u vigiliji prvog četvrtka u mjesecu obznani to svečano misno slavlje, koje se uz zvuke katedralnih orgulja slavilo četvrtkom ujutro, uz prigodnu homiliju.⁵⁵ Svi članovi Bratovštine, muškarci i žene, bili su dužni sudjelovati na tome misnom slavlju i za potrebe održavanja oltara Presvetog Sakramenta u katedrali dati milostinju u iznosu od najmanje jednog *bezza*.⁵⁶ O tome novcu brigu su vodili izabrani bratovštinski službenici, pritom su bili dužni uredno upisivati prihode i rashode u računsku knjigu, koju su po završetku službe predavali sljedećim odabranim prokuratorima.⁵⁷ Za vrijeme mise prokurator su pred sobom držali knjigu s popisom bratima, a članovi bratovštine (muški i ženski) dolazili su pred njih s milostinjom. Prokurator bi za svakog nazočnog bratima odnosno sestru u knjigu ubilježili nazočnost punktuacijom (*facisi un punto*). Ako bi koji član bratovštine izostao s misnog slavlja tri puta u mjesecu, pored njegova (ili njezina) imena u knjizi bi se stavljao znak križa – *kao da je mrtav (come fosso morto)*.⁵⁸ Naravno, relativno oštra mjera služila je unutarnoj kontroli članstva, što je bila uobičajena praksa među bratovštinama u dalmatinskim komunama. Opravdano odsustvo, primjerice poput izbjivanja iz grada ili nekog drugog valjanog razloga, nije se sankcioniralo.⁵⁹

Osobita pozornost pridavala se pohrani svijeća, koje su se, poput bratovštinskog novca, čuvale u klupi ili blagajni (*banchi o casse*) s tri ključa, koje su kod sebe držali

⁵³ M. P. PAOLI, *Spiritualità e devozione a Firenze*, 112 – 114.

⁵⁴ Sv. Franjo Asiški nosio je stigme. Fenomen stigmatiziranih u znanstvenoj literaturi kod nas obrađivao se s interdisciplinarnih motrišta. Vidi primjerice rad: Amir MUZUR, *Stigme sv. Franje i drugih svetaca i karizmatika: između čuda i znanstvenog odgovora*, *Acta medico-historica Adriatica*, vol. 9, br. 2, Rijeka, 2011., 293 – 306.

⁵⁵ SICU, *Matrikula*, fol. 3v-5r.

⁵⁶ *Bezzo* je vrijedio pola solda, a kovao se po odluci Vijeća desetorice od rujna 1525. godine. Njegovim emitiranjem nastojalo se nadoknaditi pomanjkanje novca, osobito zlatnog dukata. Usp. Tomislav ŠEPAROVIC, Numizmatički nalazi na groblju kod crkve sv. Petra u Kuli Atlagića nedaleko Benkovca, *Archaeologia Adriatica*, 4 (1), Zadar, 2011., 372.

⁵⁷ SICU, *Matrikula*, fol. 5v.

⁵⁸ SICU, *Matrikula*, fol. 9v.

⁵⁹ SICU, *Matrikula*, fol. 10r.

prokurator. Prokurator su vodili brigu o svijećama koje su se nosile u rukama, a dijelile su pratiteljima Presvetog Sakramenta kada se išlo u pohod bolesnicima.⁶⁰

Čini se da su, barem u početnom stadiju bratovštine, sva njezina materijalna sredstva usmjeravana na ukrašavanje oltara Tijela Kristova u zadarskoj katedrali. Pritom su postojale dvije odrednice: ako je oporučnim legatom ostavljeno bratovštini do 10 dukata vrijednosti, a taj novac bratovština nije potrebovala za vlastite troškove, on se koristio za ukrašavanje oltara; ako je legat ili oporučna ostavština bilo koje vrste iznosila 10 i više dukata vrijednosti, u tome slučaju ona se prodavala također u korist oltara Tijela Kristova u katedrali sv. Stošije.⁶¹

O razini euharistijske pobožnosti u Zadru 16. stoljeća zorno svjedoči peti kapitul bratovštinske matrikule u kojemu je zapisano da se u trenutku kada je crkveni službenik u pratnji članova bratovštine nosio pričest bolesnicima s pet udaraca oglasilo katedralno zvono,⁶² a petero službenika (muškaraca i žena) koji su taj mjesec bili određeni kao pratnja nosilo je zastavu i svijeće pred Presvetim Oltarskim Sakramentom.⁶³ Pet udaraca zvona označavalo je spomen na pet rana Kristovih. Jednom kada bi se oglasilo zvono, svi su članovi bratovštine u gradu bili dužni izmoliti jedan Očenaš i jednu Zdravo Marijo za dušu bolesnika koji se pričešćuje, kako bi pričest primio s punom pobožnošću.⁶⁴ Dakle, molitveno zajedništvo u tom je trenutku obvezivalo cijeli grad. Ako se pričest bolesnicima morala nositi noću, tada su u pratnji crkvenog službenika išla četvorica članova iz bolesnikove obitelji ili druge osobe, a svijeće za tu potrebu dijelio je katedralni sakristan. Naime, kapitulima je bilo određeno da članovi bratovštine (jednako muški i ženski) ne idu u pratnju kako bi se izbjegao skandal bilo koje vrste. Zbog toga se noću ta služba povjeravala članovima obitelji, a bratovštinske svijeće u tome slučaju trebao je prokuratorima vratiti crkveni službenik koji je pričestio bolesnika.⁶⁵ Uz to, članovi su bili dužni svakodnevno brinuti o vlastitoj euharistijskoj pobožnosti, a napose na svetkovinu Tijelova. Naime, taj su dan svi članovi Bratovštine Presvetog Sakramenta bili obvezni primiti svetu pričest, o čemu su brigu vodili njihovi duhovnici (*padri spirituali*). Na taj način bratimi su pokazivali da su *pravi služitelji Tijela Kristova*.⁶⁶ Zbog promicanja euharistijske pobožnosti u Zadru ne čudi što je bratovština početkom 17. stoljeća uživala mnoge privilegije i indulgencije.⁶⁷

⁶⁰ SICU, *Matrikula*, fol. 5v.

⁶¹ SICU, *Matrikula*, fol. 10v.

⁶² SICU, *Matrikula*, fol. 6v.

⁶³ SICU, *Matrikula*, fol. 5v-6r.

⁶⁴ SICU, *Matrikula*, fol. 9r-v.

⁶⁵ SICU, *Matrikula*, fol. 8v-9r.

⁶⁶ SICU, *Matrikula*, fol. 11r.

⁶⁷ C. F. BIANCHI, *Zara Cristiana I*, 486.

PRIKAZ OSTALIH ISPRAVA ZAPISANIH U MATRIKULI KOJE SE ODNOSI NA BRATOVŠTINU

Uz redovite kapitule i njihove nadopune, matrikula Bratovštine Presvetog Sakramenta u zadarskoj katedrali sadrži niz isprava mletačkih predstavnika vlasti u rasponu od 17. do 18. stoljeća. Prva u nizu isprava odnosi se na popuštanje discipline u bratovštinama i netransparentno trošenje bratovštinskog novca u prvoj polovici 17. stoljeća, a potpisuje je zadarski knez Petar Loredan.⁶⁸ Čini se da je riječ o okružnici zadarskog kneza gradskim bratovštinama od 18. ožujka 1622. godine jer je identična isprava, kojom je knez odredio da se bratimi ubuduće imaju redovito sastajati zajedno s ostalim službenicima bratovštine kako bi odredili raspodjelu novca, bilo za potrebe crkve, održavanja oltara ili drugih prigodnih potreba, a u suprotnom je zaprijetio ozbiljnim kaznama, zabilježena u matrikulama ostalih laičkih i obrtničkih bratovština u Zadru.⁶⁹

S obzirom na spomenutu odredbu da se odluke u bratovštini donose uz nazočnost barem 20-orice članova Vijeća, 11. svibnja 1628. godine ta je odredba izmijenjena. Naime, u to se vrijeme bratovština suočila s poteškoćom okupljanja kvoruma od 20 konzervatora, zbog čega je trpjela nemjerljivu štetu. Rasprave o važnim stvarima otezale bi se u nedogled, uz stalne prekide i zastoje zbog nedostatka kvoruma. Stoga su trojica prisjednika don Petar Kukić (*Cuchich*), Jeronim Spingaroli i Benetto Zucchi predložila novi kapitul da ubuduće kvorum čine 16-orica konzervatora, uključno s prisjednicima, uz nazočnost pisara, koji nije bio dio kvoruma, što je jednoglasno prihvaćeno.⁷⁰

Početak 18. stoljeća zadarski knez Michiel Angelo Semenzi uputio je 4. svibnja 1706. godine dopis Bratovštini Presvetog Sakramenta u zadarskoj katedrali. U uvodnim napomenama knez je naglasio važnost štovanja Presvetog Oltarskog Sakramenta, ali i *nadležnost mletačkoga dužda (i njegova plemstva) da s osobitim žarom nadgleda pobožne ustanove i bratovštine.*⁷¹ Što je knez prigovorio bratovštini? Prvenstveno, upozorio je da se računске knjige trebaju *uredno voditi*. K tomu, upozorio je bratovštinsku upravu na sporost okupljanja upravnog tijela pri hitnim odlukama povezanim s interesima u korist oltara Tijela Kristova u zadarskoj katedrali. Zadarski knez pritom se pozvao na *sudbeni autoritet svoje službe (auctorità della pretoria carica)* te naredio da se bez odgode izvršavaju sve odredbe utvrđene kapitulima bratovštinske matrikule. Upravnom tijelu

⁶⁸ SICU, *Matrikula*, fol. 21v-23v.

⁶⁹ Usp. Zdenko DUNDOVIĆ, Bratovština kovača u Zadru i njezina matrikula iz 15. stoljeća, *Povijesni prilozi*, vol. 38, br. 56, Zagreb, 2019., 243.

⁷⁰ SICU, *Matrikula*, fol. 23v-24v.

⁷¹ SICU, *Matrikula*, fol. 25r-v.

bratovštine naređeno je da se ima okupljati sukladno pravilniku, uredno i redovito voditi knjige, koje su trebali dati na uvid kneževu revizoru.⁷² Kako bi osigurao da će se njegove odredbe izvršiti, knez je u suprotnom odredio prisjednicima bratovštine kaznu u vrijednosti velike svijeće (*torza*) od pet libara voska u korist oltara.⁷³ Dakle, mletački predstavnici vlasti redovito su kontrolirali djelovanje zadarskih bratovština, ali i njihovu bilancu.⁷⁴

Od f. 27v do 31v matrikula Bratovština Presvetog Sakramenta sadrži dopis generalnog providura Franje Grimanija od 29. listopada 1754. godine. Riječ je o okružnici koja je zabilježena i u matrikulama drugih bratovština, a odnosi se na neurednosti u financijskom upravljanju laičkih bratovština.⁷⁵ Prisjednici Bratovštine Presvetog Sakramenta u zadarskoj katedrali uputili su 9. travnja 1756. godine dopis generalnom providuru Grimanju u kojem, sukladno uobičajenoj baroknoj kićenosti u pismima, hvale njegovu *mudrost nadahnutu višnjom svjetlošću*.⁷⁶ Istraživanja arhivskih dokumenata iz toga razdoblja pokazuju da nakon takvog obraćanja redovito slijedi poanta pisma. I ovdje je to slučaj. Naime, tadašnji prisjednici bratovštine don Ivan Bassi, dr. Blaž Soppe i Marko Balio upozorili su generalnog providura da njihova bratovština nije čisto laička, nego i *ecclesiastica laica*, zbog čega se providurov dopis ne bi odnosio na nju.⁷⁷ No, dopis trojice prisjednika daleko je važniji za razumijevanje odnosa mletačkih vlasti u Dalmaciji prema bratovštinama polovicom 18. stoljeća. Čini se da su mletačke vlasti, a vjerojatno zbog činjenice da su bratovštine akumulirale znatna novčana sredstva, tada ozbiljno razmišljale o dokinuću određenih bratovština u dalmatinskim komunama.⁷⁸ Uz to, Grimani je zabranio izbor crkvenih osoba (osobito župnika ili kapelana) u upravna tijela bratovština pod prijetnjom kazni određenih zakonom.⁷⁹ U sadržaju dopisa trojice prisjednika

⁷² SICU, *Matrikula*, fol. fol. 26r.

⁷³ SICU, *Matrikula*, fol. 26v.

⁷⁴ Usp. Z. DUNDOVIĆ, Bratovština kovača u Zadru, 244.

⁷⁵ O tome više: Z. DUNDOVIĆ, Bratovština kovača u Zadru, 247 – 248.

⁷⁶ SICU, *Matrikula*, fol. 31r.

⁷⁷ SICU, *Matrikula*, fol. 31v.

⁷⁸ U istraživanju Arsena Duplančića o splitskim bratovštinama zabilježeno je da mletačke vlasti nisu bitnije zadirale u djelatnost bratovština iako su pratile njihov rad, odnosno nadgledale bratovštinske sastanke s ciljem osujećivanja odluka koje nisu bile po volji vlastima. No, autor je ipak naveo dva primjera kada je mletačka vlast ukinula splitske bratovštine 1767. godine. Cilj rada nije traženje dokaza o namjerama mletačkih vlasti u Dalmaciji o reviziji i mogućem dokidanju određenog broja bratovština, ali bi bilo zanimljivo provesti sustavno istraživanje o tom pitanju. Usp. Arsen DURLANČIĆ, Splitske bratovštine uoči ukidanja 1811. godine, u: *Dalmacija za francuske uprave (1806. – 1813.)*, Zbornik radova, ur. Marko Trogrlić, Josip Vrandečić, Split, 2011., 86, 95.

⁷⁹ Z. DUNDOVIĆ, Bratovština kovača u Zadru, 247.

Bratovštine Presvetog Sakramenta nazire se zamolba generalnom providuru da se zadarska bratovština izuzme iz općeg zakona (*legge universale*) te da joj se omogući nastavak djelovanja i očuvanje (*conservazione*) vlastitih kapitula o upravnom tijelu bratovštine, koje su, između ostalih, činila i deseterica svećenika.⁸⁰ Grimani je uvažio argumente trojice prisjednika i omogućio da nadalje u upravnom tijelu bratovštine ostanu deseterica konzervatora iz svećeničkog staleža.⁸¹ Konačno, Bratovština Presvetog Sakramenta u zadarskoj katedrali opstala je i u vrijeme francuske uprave (1806. – 1813.), koja je dekretom potkralja Eugena od 20. kolovoza 1808. godine ukinula sve laičke bratovštine u Dalmaciji izuzev onih pod titulom Presvetog Sakramenta i Dobre smrti.⁸² Do konca 18. stoljeća bratovština je imala brojno članstvo, a tijekom 19. stoljeća polako je doživljavala dekadenciju.⁸³ O brojnosti njezinih članova i važnosti te bratovštine u gradu najzornije se izrazio zadarski nadbiskup Mate Karaman (1745. – 1771.), koji je u relaciji iz 1754. godine zapisao da su „svi građani Zadra njeni članovi (Universa civitas sodalitas ejus)“.⁸⁴ Konačno, 1810. godine Bratovština Presvetog Sakramenta spojila se s Bratovštinom duša u čistilištu u zadarskoj prvostolnici sv. Stošije.⁸⁵

ZAKLJUČAK

Bratovština Presvetog Sakramenta u zadarskoj katedrali ustanovljena je početkom 16. stoljeća, što svjedoči da je Zadar u to vrijeme pratio ritam crkvenih zbivanja, s obzirom na činjenicu da se euharistijska pobožnost, a napose ustanova bratovština pod titulom Presvetog Oltarskog sakramenta poticala u Katoličkoj crkvi upravo u tom razdoblju, a službeno je očitovanje crkvenih vlasti o ustanovi bratovština pod titulom Presvetog Sakramenta na općoj razini uslijedilo u drugoj polovini 16. stoljeća. Poticaj ustanovi zadarske Bratovštine Presvetog Sakramenta dao je firentinski franjevac Cherubino Vulastio tijekom korizmenih propovijedi u Zadru 1505. godine. Ideja o ustanovi bratovštine naišla je na dobar prijem kod crkvenih i svjetovnih vlasti u Zadru, o čemu svjedoče zapisi u bratovštinskoj matrikuli. Zbog brojnosti članova i ugleda bratovština dobila je na služenje oltar Tijela Kristova u

⁸⁰ SICU, *Matrikula*, fol. 32r.

⁸¹ SICU, *Matrikula*, fol. 32v-33v.

⁸² Usp. A. DUPLANČIĆ, *Splitske bratovštine*, 87 – 88.

⁸³ V. CVITANOVIĆ, *Bratovštine grada Zadra*, 466.

⁸⁴ C. F. BIANCHI, *Zara Cristiana I*, 487.

⁸⁵ V. CVITANOVIĆ, *Bratovštine grada Zadra*, 466.

zadarskoj katedrali sv. Stošije, o kojemu je od tada pa sve do svoje dekadencije u 19. stoljeću vodila osobitu brigu. Temeljni cilj bratovštine bilo je njegovanje euharistijske pobožnosti. Bratovština nije imala klasično upravno tijelo poput ostalih laičkih bratovština u dalmatinskim komunama, kojima je na čelu redovito bio gastald. Bratovština Presvetog Sakramenta u Zadru zamišljena je kao duhovno sjelo u kojemu se njeguju izrazi bratskog zajedništva, a čiju je okosnicu tvorilo štovanje temeljnog sakramenta Katoličke crkve – euharistije. Na čelu bratovštine nominalno je stajao zadarski nadbiskup, a upravno tijelo prvotno su činila 20-orica konzervatora, a nakon reforme koju su provele mletačke vlasti, 30-orica, po desetorica iz redova svećeničkog, plemićkog i građanskog staleža. Takva upravna struktura pokazuje da je Bratovština Presvetog Sakramenta mogla pripomoći društvenom povezivanju gradskih elita čiji je suživot unutar gradskih bedema u 16. stoljeću bio obilježen stalnim razmiricama i netrpeljivošću. Bratovština je imala brojno članstvo i relativno dobre prihode, uglavnom usmjerene održavanju i ukrašavanju oltara Tijela Kristova u zadarskoj katedrali sv. Stošije, sve do početka 19. stoljeća kada započinje njezina dekadencija.

PRILOG 1. Pravila bratovštine (Stalna izložba crkvene umjetnosti u Zadru, *Matrikula Bratovštine Presvetog Sakramenta u Zadru*).

(fol. 1r) A laude e gloria dell'omnipotente Dio e della glorios(issi)ma Vergine Maria, e delli gloriosi apostoli Petro et Paulo, e Marco S(an)to Evangelista, S(an)to Donato, S(an)to Simeone, S(an)to Grisogono, S(an)ta Anastasia, S(an)to Zoilo e del serafico P(ad)re n(ost)ro S(an)to Fran(ces)co, e S(an)to Dom(eni)co protettori di questa Città ditta Iadria sive Zara, e generalm(en)te di tutta la triu(m)phal corte del paradiso, havendo l'Alt(issi)mo Dio illuminati, et infervorati li cuori tanto delli religiosi, quanto delli homini, e donne d'essa Città a dover eseguir il debito loro cura, honore e veneratione del Sant(issi)mo Corpo de Christo, e questo anno p(re)se)nte a Nat(ivita)te MDV predicando indegn(amen)te el poverello fr(at)e Cherubino natione Fiorent(in)o dell'ord(in)e de S(an)to Fran(ces)co obser(vanti)ae nella chiesa de S(an)to Michel in ditta Città, incitando lui cum multi altri ven(erabili) p(adri), come è ditto, li cori de ditti (fol. 1v) homini de n(ost)ra Città, comenciò tal compagnia a dover perseverar cum l'ord(in)e infras(crit)to et il tutto cum bona unione, e volontà de capi tanto spir(itua)li quanto temp(ora)li lo spir(itua)le erat pro tunc Rev(erendissi)mus D(ominus) Ioan(is) Cipicus de Trag(uri)o et in sua absentia ejus Vic(ari)us D(ominus) Steph(an)us de Cortesijs Archid(iacon)us · Dux vero sive rector M(agnifi)cus D(ominus) Hier(onym)us Barbaro doc(to)r et eq(uitatus) Capit(ane)us M(agnifi)cus D(omi)n(u)s Barth(olomeu)s Marinus. Et insieme el zorno de S(an)to Greg(ori)o cum grand(issi)ma confluentia de persone quasi de stima de otto mille tra homini e femine, tutti mazor parte cum li lumi in mano, portante el Sant(issi)mo Corpo de Christo in mano el Rev(erendissi)mo Mons(igno)r de Nona D(ominus) Geor(gi)us Diphnicus, e cum devotione collocando novam(en)te, cum grand(issi)mo honore cridando tre volte misericordia, in esso altare intit(ola)to del Corpo del Christo nella chiesa de S(an)ta Anast(asia), lo qual sig(no)ri can(oni)ci cum suo Capit(o)lo unanimiter concedettino a essa (fol. 2r) compagnia che fotesino ad esso altare far tutto quello volesseno circa el honore del Corpo del Christo. Prometenti essi far, e dar ajuto secondo tutto lor potere, lasciando observar lor capituli, e cerimonie, le quali in Dei Nomine notaremo qui de sotto immediate oggi questo zorno XII. Marzo MDV. et el zorno de S(an)to Gregorio.

Perche fratelli charissimi in Christo Iesù Benedetto, dalli atti frequentati soleno generare li habiti boni, o tristi, secondo sono le operationi delli homini, e però a questo inducer cioè ad habito de virtù per esser alla fine disposti a dover ricever merito delle n(ost)re operationi, io v(ost)ro cordial(issi)mo fradel accioche sempre pregate per me povero Fr(at)e Cherubino supranom(ina)to Vulastio tale ordine a dovere tener nell'honorar (fol. 2v) el ditto Sacramento del Corpo de Christo nell'administratione d'esso si principalmente nella chiesa de S(an)ta Anastasia chiesa cathedrale della nobile Città de Zara, dove si ritrovano tanta numerosità de tante reliquie si etiam quando si trarà de essa chiesa per portarsi ad alcun infirmo alla sua casa. E questo vogliamo sia ordinato ancora quando si trarà dalla chiesa de S(an)to Simeone, non che la sia altra compagnia,

ma solum una, cioè de S(an)ta Anastasia et accioche habbi opportuno principio, mezzo e fine. Questi saranno li capituli.

Capit(u)lo I. Circa le lampadi debbano star accese de di, e de notte, e cercar per quelle un sacerdote, et un secolare

(**fol. 3r**) Primo ordiniamo, che detti fratelli tanto religiosi, quanto secolari, tanto maschi, quanto femine d'essa santa fraternità e compagnia con tutto loro potere e sapere tegnino esso altare, dove rissiede el Corpo de Christo, come è obligato non solamente alli religiosi, ma etiamdio a tutti li fedeli christiani con veneratione et honore non come merita, ma secondo la povera fragilità humana: e questo s'intende circa lumi e paramenti, et altre cose saranno necessarie, seco(n)do sarà la possibilità d'essa fraternità con la gratia d'esso Iesù Christo Benedetto, declarando circa le lampadi, che a reverentia di Cinque Piaghe di Giesù stiano accese el zorno, e la notte doi, overo una non ma(n)chi, et a questo far poter li officii (**fol. 3v**) li, che saranno deputadi a quel tempo del bisogno, faranno cercar per la terra, o fuora pero lio amore Dei, mandando un sacerdote cum uno secolare a essa cerca, secondo vederanno esser più expediente, e circa esso honore e lumi siano vigilantissimi per loro, overo per loro absentia da essa chiesa lo commettino a uno sacerdote d'essa chiesa, accioche in nullo manchi l'honore d'esso Corpo de Christo Benedetto.

Capit(ul)o II. Per cantar la messa sole(n)ne ogni prima Zioba de cadaun mese. Item a dir tre oration per li fratelli vivi e morti. Item a dir qualche volta la messa solenne si per frati de S(an)to Fran(ces)co come de S(an)to Dom(en)ico item sia usà dar qualche limosina a quelli cantarà ditta (**fol. 4r**) messa. Item siano sonade doppie le campane la vizilia de Zioba, e la mattina, e sia sonado l'organo, e predicato infra la messa.

Secondo ordiniamo, che tutti primi Giovedì del mese per anni circulum, e così continuando facino cantar una messa solenne a esso altar del Corpo de Christo col diacono e subdiacono, e la messa sia d'esso Co(r)po de Christo, dicendo una collecta per essa compagnia cioè fradelli, e sorelle: defende quesumus D(omi)ne Beata Maria semper Virgine. E facisi sem(p)re una memoria per una collecta: Deus veniae largitor. E per le anime delli fratelli, e sorelle defunti, e ditta messa ca(n)terà quello, secondo desopra el rectore d'essa chiesa catedrale, e se a lui parerà qualche fiata esser expe (**fol. 4v**) diente, overo fosse pregado da fratelli, possa elezer a cantar ditta messa uno p(ad)re de S(an)to Fran(ces)co, o de S(an)to Dom(en)ico, come a lui parerà: et a essi ministri dell'altare sia usata qualche carità honesta in loco de elemosina, e non pagamento; ma per obligar a pagar per tutti quelli della squaglia, e confraternità d'esso Corpo de Christo con lumi accesi in essa ordinarij. Et el Mercordì sera facino sonar uno doppio de campane, accioche li fratelli intendino, che la mattina si debba cantar la messa, et in ditta messa, e solennità, se è possibile, far predicar a quello predicatore piacerà a procuratori

con licentia del vicario della chiesa de S(an)ta Anastasia, e questo accioche la fraternità vadi de bene in meglio, et etiam (**fol. 5r**) se possono, facino sonar l'organo. Declarando, se in ditto giorno fosse qualche solennità, alla qual chiesa dessi loco d'obbligo, cantisi la messa d'essa solennità o festa con la commemoration d'esso S(an)to Corpo de Christo Benedetto.

Capit(ul)o III. Cadaun de fratelli e sorelle staranno alla messa far offerta. Item sia tenuto buon conto di quelli. Item sia assegnato alli successori de procuratori.

Tertio ordiniamo, che tutti li fradelli religiosi, seculari, homini e donne, che non son impedita per legitima causa, si trovino presenti a essa messa solenne, e li stiano tanto, quanto sia finita, et all'offertorio ciaschuno faci offerta de uno becio, o tanto quanto lui (**fol. 5v**) vole, secondo sua possibilità, et essa offerta si servi a instancia d'essa compagnia per le necessitè d'essa, e di questo haveranno cura li officiali, che saranno a quel tempo, tenendo d'essa, e d'altre cose della compagnia diligentemente conto in scripto per dover assignar a sua succession che saranno elletti procuratori, secondo el modo dato d'essa compagnia del Corpo de Christo Benedetto.

Capit(ul)o IV°. Sian fatti banchi o casse con tre chiavi, una per cadaun de procuratori per conservation de cere.

Quarto ordiniamo, che appresso esso altare stia una o due arche overo cassoni con forte seratura, et hab (**fol. 6r**) bi tre chiavi, e tenganle ditti procuratori, che saranno tre una per uno et in questa starà la cera, cioè li dopieri, quali si porteranno in mano, e quelli distribuiranno ditti procuratori, secondo l'ordine dato al suo luoco, quando si porterà ditto Corpo de Christo Benedetto.

Capit(ul)o V°. Per suonar le campane e dapoi dar cinque bote alla ca(m)pana quando se vorrà comunicar alcun infirmo. Item che cinque officiali, cioè homini e don(n)e a chi per sorte ha tocca per quel mese d'andar a compagnar con lumi, e bandera d'avanti el Corpo de Christo con voluntà del capitolo.

(**fol. 6v**) Quinto ordiniamo, che quando sarà a portare all'infirmità esso Corpo de Christo, si farà un segno alla campana de S(an)ta Anastasia, cioè darà cinque bote, a riverentia de Cinque Piaghe de Christo, e se questo non s'udissi per la terra, suonisi Ave Maria del segno da portar d'avanti li fratelli, quando si va compagnar siano insieme col capitolo, e se de gratia questo cedono al tutto lo portino, e poi de quelli cinque botti a differentia de altre Ave Marie ordinate dalla chiesa, e quelli sono elletti convengino con le chiavi, e distribuendo la cera in mano per insino a XV. Doppieri a quelli saranno chiamati a ditta compagnia de Corpo de Christo Benedetto.

Capit(ul)o VI°. Circa le borse, dove stan(n)o (**fol. 7r**) le polizze delli fratelli, e sorelle. Item per far tre procuratori, e per far dieci officiali de fratelli, e cinque de donne per portar lumi per un mese avanti sacramento p(e)r com(m)unicar, et altrettante a S(an) Simo(n).

Sexto ordiniamo, che si faci insino sei borse overo sachetti per li huomini, e quatro per le femine, perche due serviranno a S(an)ta Anastasia, e due per li huomini serviranno a S(an) Simon. Similiter si starà per le donne, et in queste staranno tutti li nomi delli fratelli, e sorelle, pur come è ditto separate l'uno dall'altro, e fatta l'offerta all'offertorio della messa si canterà, s'apriranno ditte borse che staranno in ditta cassa, e quella che si chiamerà la borsa overo sachetto della tratta, terà in mano (**fol. 7v**) el diacono, e quella della uscita terà in mano el sodiacono, et il sacerdote, che canterà la messa trarà la poliza d'essa borsa o sachetto lege(n)do forte il nome di quello che è stà tratto, e poi rimetta la poliza nell'altro sachetto, che si chiamerà della uscita, e questo delle borse, o sachetti, che saranno deputati per S(an)ta Anastasia infino a X. huomini, e V. femine, poi quelle saranno deputate per S(an) Simeone altritanti, cioè X. huomini, e V. donne, che servino a S(an) Simeone, cioè al Corpo de Christo Benedetto: e due primi che usciranno del num(er)o d'essi X. del sach(et)to de S(an)ta Anastasia sieno procuratori d'esso Corpo de Christo, et el primo che esce delle borse de S(an)to Simeone sia ultimo procuratore, e cosi s'osservi, alternati. Intendendo, che all' (**fol. 8r**) altra tratta sieno due procuratori i primi che escono della borsa de S(an)to Simeone, et uno del sach(et)to de S(an)ta Anastasia. L'altro mese della tratta de S(an)ta Anastasia; accioche ogni homo habbi el suo debito cioè uno mese l'uno haverà due procuratori, e l'altro darà uno delle sue borse: e li nomi loro saranno registrati per star appresso l'altare d'esso Corpo de Christo tanto che dura el suo officio, così de quelli per S(an)to Simeone. Poi toglia quelle donne, e cavi fina V., e quivi sian registrate come li huomini, e questo si farà ogni mese per dar guadagno spirituale a ogni huomo, e quando mandano le polize d'una borsa, se recomenci dericavo, e questi elletti siano tenuti de portare li doppiieri (**fol. 8v**) per accompagnar el Corpo de Christo, e se fosseno impediti mandino un sca(m)bio loro med(esi)mi in suo loco, accioche el num(er)o non manchi. Le donne ancora facino el simile, se non voleno andare, almeno mandino qualche vechiarella in suo loco, accioche sia honorato el Corpo de Christo Benedetto.

Capit(ul)o VII. De andar cum quatro doppiieri a comunicar li infirmi de notte i quali doppiieri stiano in man del sacrista, e toglia IV. persone de casa de infirmo, o altri chi farà a lui più com(m)odi.

Septimo ordiniamo, che la notte huomini nè donne vadino de nostra intention a tal' exercitio, e compagnia per cessar ogni scandalo potesse accader mantengasi tal modo, che si (**fol. 9r**) lasci IV. doppiieri fora della cassa, a istanza, e cura del sacristano, o di quello andarà com(m)unicare, et esso toglia quatro della casa dell'infirmo, o altri, chi a

lui parerà più comodi, e com(m)unicato lo infirmo, quello che com(m)unicà assigna li doppieri alli procuratori d'esso Corpo de Christo Benedetto.

Capit(ul)o VIII. Se contien ultra deputadi possa andar cum lumi suoi e senza lumi, se non andasseno almeno quando sentino li V. botti de campana, dicano un Pater Noster et un Ave Maria per l'anima dell'infirmità le com(m)unica.

Octavo non obstante, che sia determinato quali persone debbino andar tutta volta non si prohibisce. Imò si conforta, et exhorta per la indulgen (**fol. 9v**) tia per accompagnar con lumi, e senza lumi esso Corpo de Christo, sia libero di poter andar tanto huomini quanto donne, e vadino cum silentio, e reverentia. E tutti quelli che non anderanno a compagnar, almeno quando sentino li V. botti, tutti dicano un Pat(er) Nos(ter) et un Ave Mar(ia) per l'anima di quel si die com(m)unicar, acciòsi lui dispona a ricever cum devotion el Corpo de Christo Benedetto.

Capit(ul)o IX. Che mentre si canterà la messa li procuratori tengan libro d'avanti, li fratelli, e sorelle si deban presentar cum elemosina, e facisi un punto, e chi contrafarà per tre volte in mesi tre sia depennato il su onome in libro, come fosse morto, sia fatta una croce al libro sul nome suo.

(**fol. 10r**) Nono ordiniamo, che mentre si canterà ditta messa al Giovedì, staranno li procuratori d'avanti con libro, dove siano scritti li nomi delli fratelli, e sorelle, che si chiamerà il libro della rassegna, e tutti li fratelli a uno a uno se appresentaranno d'avanti a loro, come son stati alla messa, overo in chiesa, et a pè delli nomi loro faci uno titolo, overo punto cum la penna a dimostrare, che lui è venuto, e se non potessi mandi uno becio, e faci far sua scusa a ditti procuratori, accioche sia fatto lor titolo, come se fosseno stati, o in segno che non è venuto. E quelli che si troveran haver infino a tre overo a tre messe non si sieno trovati, ne mandati scusa, sia cavato il su onome de libro della compagnia, e questo non s'intende per quelli fosseno (**fol. 10v**) absentì dalla Città, e questo sia observato anche per le donne, quando per legitima causa fosseno impediti. E quelli fosseno morti, a ditte tratte, e rassegne la poliza sia stracciata et al nome nel libro sia fatta una croce, a demostrar, che lui volontieri portò la croce a honore de Giesù Christo Benedetto.

Capit(ul)o X°. Circa legati lasciati in ducati X. quali non bisognando alla compagnia sian spesi in ornamento de Corpo de Christo.

Decimo ordiniamo, che quello si lasciato o donato a essa compagnia da X. ducati in zu, se non fossi per necessitā d'essa compagnia, il tutto si venda, e riversisi in cose sieno per ornamento d'esso Corpo de Christo Benedetto.

Capit(ul)o XI°. La Festa del Corpo de Christo (**fol. 11r**) siano consigliati da lor padri spirituali debbano com(m)unicarsi a demostrar sieno stati tutto l'anno veri servidori del Corpo de Christo.

Undecimo, che il giorno del Sant(issi)mo Corpo de Christo i fradelli tanto homini quanto donne si preparino a ricever esso Corpo de Christo, se da lor padri spirituali de questo sieno consigliati, accioche dimostrino esser stati tutto l'anno veri servidori del S(antissi)mo Corpo de Christo Benedetto.

Capit(ul)o XII. Se contien, che una volta all'anno el p(ri)mo di de Zoba del mese di Ma(r)zo si leza la madrigola si in talian come in schiavo accioche cadaun intenda quello è obligato. Ite(m) non si possa zonzer, ne minuir a questi capituli senza Consiglio de XX. (**fol. 11v**) che si trovaranno deputati con Rever(endissi)mo Mons(igno)r Arcivescovo, over suo Vicario. Item a scriver a rezonzer fradelli e sorelle de novo li procuratori possino far. Item nissun è obligato a peccato mortal se non observasse la p(rese)nte madregola, si non tanto quanto obliga S(an)ta Madre Chiesa.

Duodecimo, che almeno una volta all'anno cioè il p(rimo) il Giovedì del mese di Ma(r)zo si legano finita la offerta ditti capituli o in latino, o in lingua materna a tutti li homini e donne accioche ogni homo sappi quello debba far. Declarando ch'a essi capitoli non s'ajunga, o minuisca senza ditto Consiglio de XX. che si troveranno in dito officio insieme col Rev(erendissi)mo Archiep(iscop)o, o suo Vicario. Item a ascriver li fradelli a (**fol. 12r**) essa compagnia possino essi tre procuratori. Nec alia dulcissimi fratres D(omi)nus vos conservet omni in tempore, et opere bono, eto rate pro me fratre vestro parvulo in Christo Iesu Benedicto. An(n)o D(omi)ni MDV.

Et in questo tutto non intendiamo obligar nissuno a peccato mortale, se non tanto, quanto obliga S(anta) Madre Chiesa.

IZVORI I LITERATURA

IZVORI:

Stalna izložba crkvene umjetnosti u Zadru, Matrikula Bratovštine Presvetog Sakramenta u Zadru.

Arhiv Zadarske nadbiskupije, (HR-AZDN) – 43, Zbirka matičnih knjiga i parica matičnih knjiga Zadarske nadbiskupije, *Zadar – Sv. Stošija (matične knjige) 1569./1940., Obituum XII. (1786 – 1810)*.

NOVINE:

Il Dalmata, 1885.

OBJAVLJENI IZVORI I LITERATURA:

BAJIĆ-ŽARKO, Nataša, Statut bratovštine sv. Sakramenta i pripadajućih bratovština sv. Duha i Blažene Djevice Marije od Dobrića u Splitu 1839. godine, *Grada i prilozi za povijest Dalmacije*, vol. 21, br. 21, Split, 2006., 7 – 30.

BATELJA, Juraj, *Zadarska trilogija*, knj. 2, *Povijesne crtice o Zadarskoj nadbiskupiji u prvoj polovici 20. stoljeća: i euharistijski kongresi u Preku (1925.) i Benkovcu (1938.)*, Zagreb: Zadarska nadbiskupija, 2014.

BENYOVSKY, Irena, Mendicants and Dalmatian Towns in the Middle Ages, *Povijesni prilozi*, vol. 15, br. 15, Zagreb, 1996., 241 – 260.

BERNARDI, Claudio, Tra Cesare e Dio. Il Corpus Domini delle repubbliche di Genova e Venezia (secc. XVI-XVII), u: *Images, cultes, liturgies. Les connotations politiques du message religieux*, ur. Paola Ventrone, Laura Gaffuri, Sorbonne, 2014., 273 – 292.

BURR, David, *Eucharistic Presence and Conversion in Late Thirteenth-Century Franciscan Thought*, Philadelphia, 1984.

CASPER, Charles, The Original Place and Meaning of Corpus Christi in the Liturgical Year, *Il Corpus Domini. Teologia, antropologia e politica*, ur. Laura Andreani, Agostino Paravicini Bagliani, Firenze, 2015., 171 – 185.

CETINA, Željko, TEKLIĆ, Ante, Bratovština Presvetog Sakramenta u Rovinju: od sredine XV. do početka XIX. stoljeća, *Acta Histriae*, god. 20, br. 1-2, Koper, 2012., 1 – 24.

CVITANOVIĆ, Vladislav, Bratovštine grada Zadra, u: *Zadar Zbornik*, ur. Jakša Ravlić, Zagreb, 1964., 457 – 470.

- ČAGALJ, Ivan Marijan, Matrikula Bratovštine sv. Sakramenta u župi Klis, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, vol. 22, br. 1, Split, 1980., 208 – 217.
- DOMAZET, Mladen, Prilog proučavanju kaštelanskih bratovština od 16. do početka 19. stoljeća, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, vol. 26, br. 1, Zagreb, 1993., 275 – 282.
- DUNDOVIĆ, Zdenko, Bratovština kovača u Zadru i njezina matrikula iz 15. stoljeća, *Povijesni prilozi*, vol. 38, br. 56, Zagreb, 2019., 229 – 260.
- DUNDOVIĆ, Zdenko, MOHORIĆ, Marijana, Bratovština 40-satnog klanjanja u Zadru i njezina matrikula (16. – 17 stoljeće), *Croatica Christiana periodica*, vol. 43, br. 84., Zagreb, 2019., 39 – 55.
- DUPLANČIĆ, Arsen, Preinake glavnog oltara splitske katedrale u XVII. stoljeću, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, vol. 43, br. 1, Split, 2016., 303 – 334.
- DUPLANČIĆ, Arsen, Splitske bratovštine uoči ukidanja 1811. godine, u: *Dalmacija za francuske uprave (1806. – 1813.)*, *Zbornik radova*, ur. Marko Trogrlić, Josip Vrandečić, Split, 2011., 81 – 106.
- FEDERICO BIANCHI, Carlo, *Zara Cristiana I*, Zara, 1877.
- FRANOV-ŽIVKOVIĆ, Grozdana, VIGATO, Ivica, Svakodnevni život Vlašića na otoku Pagu na osnovi zapisa iz glagoljskog kvaterana bratovštine sv. Jerolima/ sv. Sakramenta i ostalih glagoljskih rukopisa, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, sv. 61, Zadar, 2019., 327 – 360.
- GOJA, Bojan, Novi podaci o zlataru Stefanu Piazzi, *Ars Adriatica*, br. 1, Zadar, 2011., 149 – 158.
- GOJA, Bojan, Prilog poznavanju izgradnje nedovršene Crkve sv. Šimuna u Zadru, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, br. 32, Zagreb, 2008., 99 – 106.
- HULJEV, Ivica, Kvarantore: jučer, danas, sutra, *Prilozi povijesti otoka Hvara*, vol. 13, br. 1, Hvar, 2017., 125 – 137.
- IVANIŠEVIĆ, Milan, Pravila Bratovštine Presvetoga Otajstva u Klisu, *Tusculum*, vol. 8, br. 1, Solin, 2015., 153 – 161.
- JEDIN, Hubert, *Povijest Crkve*, sv. 3/II, Zagreb, 1993.
- KUNČIĆ, Meri, Dalmatinski patricijat i socijalno kršćanstvo. O srednjovjekovnim rapskim hospitalima s posebnim osvrtom na hospital Tijela Kristova i njegova utemeljitelja Petra de Zaro, *Croatica Christiana periodica*, vol. 40, br. 77, Zagreb, 2016., 25 – 76.
- MIKELIĆ, Marinko, *Bratovština Presvetog Oltarskog Sakramenta u Vranjicu*, Split, 2009.
- MUZUR, Amir, Stigme sv. Franje i drugih svetaca i karizmatika: između čuda i znanstvenog odgovora, *Acta medico-historica Adriatica*, vol. 9, br. 2, Rijeka, 2011., 293 – 306.

- ORTHALI, Gherardo, CRACCO, Giorgio, COZZI, Gaetano, KNAPTON, Michael, *Povijest Venecije*, sv. I, Zagreb, 2007.
- OSTOJIĆ, Ivan, Stara bratovština presvetog Tijela Kristova u Splitu, *Bogoslovska smotra*, vol. 45, br. 4, Zagreb, 1975., 479 – 488.
- OSTOJIĆ, Ivan, Stara bratovština Presvetog Tijela Kristova u Splitu, *Bogoslovska smotra*, vol. 46, br. 3, Zagreb, 1976., 310 – 323.
- PAOLI, Maria Pia, Spiritualità e devozione a Firenze tra Cinquecento e Seicento, u: *Puro, semplice e natural nell'arte a Firenze tra Cinque e Seicento*, ur. Alessandra Giannotti, Claudio Pizzorusso, Firenze, 2014., 109 – 123.
- PEZELJ, Vilma, Žene u bratovštinama srednjovjekovnih dalmatinskih gradova, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, god. 47, br. 1, Split, 2010., 155 – 173.
- RAUKAR, Tomislav, PETRICIOLI, Ivo, ŠVELEC, Franjo, PERIČIĆ, Šime, *Zadar pod mletačkom upravom 1409-1797*, Zadar, 1987.
- RUNJE, Petar, Aktivnost Jurja Divnića, ninskoga biskupa, Kožičićeva suvremenika (oko 1440. – 1530.), *Zbornik radova o Šimunu Kožičiću Benji*, ur. Anica Nazor, Zagreb, 1991., 185 – 209.
- SENSI, Mario, Culto eucaristico fuori della messa, u: *Il Corpus Domini. Teologia, antropologia e politica*, ur. Laura Andreani, Agostino Paravicini Bagliani, Firenze, 2015., 103 – 138.
- STRIKA, Zvezdan, „*Catalogus episcoporum Ecclesiae Nonensis*“ zadarskog kanonika Ivana A. Gurata, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, sv. 49, Zadar, 2007., 59 – 150.
- ŠEPAROVIĆ, Tomislav, Numizmatički nalazi na groblju kod crkve sv. Petra u Kuli Atlagića nedaleko Benkovca, *Archaeologia Adriatica*, 4 (1), Zadar, 2011., 369 – 384.
- ŠKARICA, Marin, Štovanje euharistije izvan mise od prvih stoljeća do uključivo Drugoga vatikanskog sabora, *Crkva u svijetu*, sv. 36, br. 3, Split, 2001., 307 – 330.
- ŠTOKOVIĆ, Alojz, Statut bratovštine Presvetog Sakramenta iz Umaga (1555. g.), *Vjesnik Istarskog arhiva*, vol. 4-5, br. (1994. – 1995.), Pazin, 1998., 129 – 151.
- VAREZIĆ, Nikša, *Dosta je reći u Rimu da bi se reklo čitavom svijetu. Dubrovačka Republika i Sveta Stolica tijekom 16. i 17. stoljeća*, Zagreb-Dubrovnik, 2018.
- VEŽIĆ, Pavuša, Crkva svete Marije Velike u Zadru, *Diadora*, br. 8, Zadar, 1975., 119 – 140.
- WADDING, Lucas, *Scriptores Ordinis Minorum*, Roma, 1906.

INTERNET IZVORI:

LUČIĆ, Nikša, Frauenberger, Domenico Ignazio, *Hrvatski biografski leksikon*, <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=6379>, posjećeno 17. 2. 2020.

URBANUS IV., *Bulla Transitorius de Mundo*, <http://www.vatican.va/content/urbanus-iv/la/documents/bulla-transitorius-de-mundo-11-aug-1264.html>, posjećeno 23. srpnja 2020.

Zdenko DUNDOVIĆ
Elvis RAŽOV

MATRICULATION OF THE BROTHERHOOD OF THE MOST HOLY
SACRAMENT IN ZADAR FROM THE 16TH CENTURY

SUMMARY

The paper discusses the historical development of the Brotherhood of the Most Holy Sacrament in the Zadar Cathedral, the Church of St. Anastasia, based on the matriculation record kept in the Permanent Exhibition of Church Art in Zadar. The relatively early foundation of this fraternity in Zadar at the beginning of the 16th century, encouraged by the Florentine Franciscan Cherubino Vulastio during the Lenten sermons in 1505, bears witness that the people of Zadar nurtured Eucharistic piety in the wake of growing practice at the level of the universal Church. Its numerous members and reputation of the Brotherhood of the Most Holy Sacrament in Zadar testify to its importance not only through the prism of the celebration of the Eucharist but also in terms of social events within the commune in the 16th century. This is evident in the constellation of the administrative structure of the fraternity, which consisted of representatives of the three urban classes: the priestly, the aristocratic, and the civic. The brotherhood spread the spirit of Eucharistic devotion following the provisions of its own chapters and canonical provisions, under the regular supervision of the Venetian state authorities. In the mid 16th century, the Venetians reformed its statutes and adapted them to Venetian legislation, which was common practice in Dalmatian communes. The historical course of the Brotherhood of the Most Holy Sacrament in the Cathedral of St. Anastasia in Zadar, from its foundation to its decadence in the 19th century was marked by spiritual and material growth, in harmony with the socio-political and ecclesiastical events in a particular period, whose cause-and-effect relationships can be read in part from documents kept in fraternal registers.

Keywords: matriculation, Brotherhood of the Most Holy Sacrament, Zadar, Cathedral of St. Anastasia, Eucharist, 16th century.